

İNTERNETTE GÖSTERİ VE GÖZETİM

ELEŞTİREL BİR OKUMA

MUKADDER ÇAKIR

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 1

1. BÖLÜM: İNTERNET

1.1. İnternet: Etkileşim, Paylaşım ve Özgürlük Ortamı mı; Teşhir, Gösteri, Röntgencilik ve Gözetim Ortamı mı? (4)

1.2. İnternete Yönelik Olumlu Yaklaşımlar ve Manuel Castells'in Yorumları (8)

1.3. İnternete Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar (18)

2. BÖLÜM: GÖSTERİ VE KÜLTÜR (31)

2.1. Gösteri'nin Tanımı: Eleştirel Kuram'dan Guy Debord'a (s. 31)

2.2. Gösterinin Kültürel Alandaki Tarihsel Serüveni (39)

2.3. İçerisi ve Dışarı: Dıştan İçe İltica (46)

2.4. Kurum ve Gösteri (51)

2.5. Modern Kent Kültüründe Dönüşen Gösteri (54)

3. BÖLÜM: İNTERNETTE GÖSTERİ (62)

3.1. İnternetin Geleneksel Medyadan Devraldığı Gösteri Mantığı (62)

- 3.2. Küresel Şirketlerin Medyada Meta, Reklam ve Tüketim Gösterileri (72)
- 3.3. Küresel Medyada ve Küresel Kültürlerde Gösteri Mantiğı (79)
- 3.4. Küreselleşme Sonrası Artan Şiddetin, Izdırabın ve Acının Gösterileri (90)
- 3.5. Yeni Bir Ortam Olarak İnternette Gösteri (99)

4. ESKİ TOPLUMLARDAN MODERNİTEYE TARİHSEL SÜREÇTE GÖZETİM (116)

- 4.1. Disiplinsiz ve Gözetimsiz Hayatlar(116)
- 4.2. Özel Mülkiyet ve Kölecilikle Başlayan Disiplinsel Oluşumlar (118)
- 4.3. Kilisenin, Derebeyliğin ve Ordunun Disiplini (128)
- 4.4. Modernite ile Disiplinsel İktidardan Gözetim Topluluklarına:
J. Bentham'da Panoptikon, K. Marx'da İşlik ve Toplum ve M. Weber'de Bürokrasi Vurgusu (132)
- 4.5. Foucault'da Büyük Kapatılma Olarak Modern Gözetim (152)
- 4.6. Yeni Bir Sürece Doğru (158)

5. İNTERNET ve YENİ GÖZETİM ORTAMI (160)

- 5.1. Değişen Gözetim, Derin Veri Analizi (DPI) ve
Wikileaks'den Snowden'e Gözetim Vakaları (160)
- 5.2. Yönetişim Kavramı veGözetimdeki Fonksiyonu (186)
- 5.3. Küresel Ticari Gözetim(195)
- 5.4. Gündelik Yaşamda Süperpanoptikon Olarak Toplu Gözetim ve
Hyper Kontrolün Gerekçeleri (205)
- 5.5. Mahremiyet Sorununda Özel ve Kamusal Alanın İç İçeliği ve
Teşhir-Röntgencilik Süreçleri (223)

5.5.1. Gözetlenen Mahremiyet ve Özel-Kamusal Alanın Yitirilen Dengesi (224)

5.5.2. Teşhir-Röntgencilik-Gözetim (241)

5.6. Gözetim Etiği (Var mıdır?) (246)

5.7. Gözetime Tepki ve Wikileaks Medyası (256)

SONUÇ 264

KAYNAKÇA 277 - 297

SUNUŞ

“Bir çalışmanın değeri bütünsellikte, yani bir insanın bütün ve bölünmemiş özünün dile gelmesinde yatar. Ama sosyal temele dayanan çalışma, bugün karşımızda bulduğumuz biçimiyle, bütünsellik içermez, bütünüyle parçalı ve türetilmiş bir şeydir.”

(Benjamin, *Çocuklar, Gençlik ve Eğitim Üzerine* 2001, 27-28).

Benjamin yukarıda geçen sözünde sosyal bilimlerin bütünsel çalışma tarzının önemine değinmekte ve hemen ardından sosyal bilimlerin bugün içinde bulunduğu parçalı ve eklektik yapıyı eleştirerek bütünsellikten kopuşa dikkat çekmektedir. Bu uyarının üzerinden on yıllar geçmesine rağmen günümüzde bütünsel olmayan, eklektik ve parçalı çalışma tarzı giderek yaygın hale gelmiş ve sosyal bilimler alanında başlıca sorunlardan birine dönüşmüştür.

Sosyal bilimciler açısından iki çalışma tarzı kritik önemdedir: Bütüncül ve eleştirel çalışma. Bu sorunların farkındalığı ile *İnternette Gösteri ve Gözetim* adlı bu kitapta internetin çığ gibi büyüyen alanına gösteri ve gözetim gibi farklı konuları bir arada içerecek şekilde bütüncül ve eleştirel perspektiflerle bakmak amaçlanmıştır. Çünkü gerçeklik tek bir özellikte varlığını sürdürmemekte, birçok özelliği ve hatta zıt özellikleri bile bünyesinde barındırmaktadır. Sosyal bilimci karmaşık bir yumağa dönüşmüş bu gerçekliği tüm yönleri ile birlikte ele alma sorunu ile karşı karşıyadır.

“Artık güzellik ve avunu yoktur – korkunç olanı gören, ona dayanabilen ve olumsuzluğun avunsuz bilinci içinde yine de daha iyi bir dünya olasılığına bağlı kalan bakıştan başka”

(Adorno, *Minima Moralia*, 1998, 26)

Gerçeklikte salt güzellik değil çirkinlik ve korkunçluk da bulunmakta, sosyal bilimci olumsuz olanı da görme sorumluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Umut ve avunu sadece olumlu olandan çıkarılamaz; olumsuzluğun bilinci ve farkındalığı da daha iyi bir dünya olasılığını canlı tutar.

Bu bağlamda internetin, küreselleşmiş bir kapitalizm çerçevesinde, müşteri ve tüketim kültürünü temel alan, eğlenceyi bir yaşam tarzı olarak öneren bir sosyal ortamda, Debordian anlamdaki gösteri karakteri ile ve ikinci olarak da yine küresel kapitalizmde müşteri ve tüketim verilerini en ince ayrıntısına kadar elde etmekle başlayan, güvenlik saplantısıyla artan ve mahremiyeti ayaklar altına alan gözetim karakteri ile değerlendirilmesi, onun temel nitelikleri açısından incelenmesi anlamına gelmektedir.

İnternet bazı teorisyenlerce adeta özerk, bağımsız ve hatta maddi olmayan bir varlık gibi algılanıp yansıtılır. Ancak internet özerk ve bağımsız değil mülkiyet ilişkileri ve güç ilişkileri ile kuşatılı, yöneticileri ve sahipleri bulunan bir oluşumdur. Ayrıca internet sanal da olsa metafizik bir varlık değildir; bütün dünyaya yayılmış monitörlere, kablolar, belleklere, uydulara, yazılımlara ve altyapılara bağlıdır.

İnternetle birlikte oluşan ortam, etkileşim, katılım, paylaşım, yayın yapma vb. özelliklerine rağmen, saf olarak özgür, sosyal, özerk bir ortam değildir. İnternette etkileşim, kültürel süreçlerde kırılma yaratan bir olgu olarak bireyler ile teknolojilerin ilişkisini değiştiren bir süreç şeklinde ele alınmaktadır. Ancak aynı etkileşim süreçleri, izleyiciyi ve müşteriyi gösterilerin daha ilginç yöntemleri ile bir araya getirebilmekte ve sanal âlemde medya gösterilerinin eski formları ile de birleşerek devam etmektedir. Öyle ki, etkileşimin kendisi gösteriye dönüşmüştür. Gösteri daha etkileşimli bir boyut kazanmış, bunun yanında özneye zarar verici etkileri de artmıştır. Çok açık görülen olgu, yeni siber gösterilerde nesnenin gücünün artması, öznenin ise gözden düşmesidir.

Çağdaş internet kültüründeki gösterileşme süreci, kullanıcının kendi değerlerinin ötekilerin metinlerini üretme ve editörü olma durumu ile, hemen hemen medyatik olma yolu ile, metinsel-sohbetlerle ve bunların tümünün birlikteliği ile işlemektedir. Ayrıca gösteriler, otoriter toplumlarda statükoya meydan okumak yerine, onun mitleşmesine, güçlenmesine ve doğallaşmasına önemli etkilerde bulunmaktadır.

Televizyon internete en yakın araçtır ve internet televizyonu içinde taşır. Sadece televizyonu değil, gazeteyi, radyoyu, kitabı, müziği, videoyu ve diğer yayın biçimlerini de. İnternetin televizyondan devraldığı şey genel bir gösteri mantığında içkin bulunan insana bakış açısı, olayları yorumlama biçimi, öyküleştirmeye eğilimi, görselleştirmeye yatkınlık, eğlenceyi öne çıkarma, unutmaya yol açma, belirli söylemlere yaslanma, riskli bulduğu şeyleri örtükleştirme, haberi haplaştırma gibi insan algısını geriletici eğilimlerdir. Gösteri kavramı, internetteki kültürel tüketim ve

sosyal etkileşimin algılandığı uygulamalarda dönüşüm geçirmiş, YouTube bir *kendin-i yayınla* alanı olarak, gösterileşmenin merkezi haline dönüşmüştür.

Bugün artık kültürel işleyiş, ne sadece gösteri ile ne de sadece gözetim ile açıklanamamakta, her iki olguya da dikkat çekmek gerekmektedir. Çünkü internette gösteri ve gözetim tüm yoğunluğuyla birlikte ve iç içe işlemektedir.

İnternet bağımsızlığın sembolü olarak doğdu ama özel ve resmi kurumlar bu platonik uzamı ve yeni dünyayı kontrol etmeye başlayarak onu denetlemeyi öğrendiler. Bu durum internette düşlenen bağımsızlığı sona erdirdi. İnternet bugün geldiği nokta itibarı ile insanları yerlerine bağlamaz, gezinmelerini ister; ancak gezilecek alanları ve amaçları kendisi belirler. Ve bu gezinme anlarına karşılık gelmek üzere, yoğun gösteriler ve buna eşlik eden gözetim süreçleri üretir.

Gözetim, belirli grupların diğer belirli grupların davranışlarını önleme amaçlı olarak verileri toplama, biriktirme, analiz etme, içine işleme, değerlendirme ve kullanma yollarını uyguladığı; potansiyel olarak fiziksel, ideolojik ya da yapısal şiddeti içeren, insanları belirli davranışlara yönleltmeye çalışan bir süreçtir. Potansiyel ve güncel olarak zarar, yıkım, şiddet, orantısız güç ilişkileri, kontrol, çarpıtma, baskın gelme ve disipline etme gücünü taşır.

Enformasyon, data, veri, bilgi ya da malumat toplamada en çok kullanılan yöntem gözetimdir. Bütün gözetim operasyonlarının amacı, enformasyonu artırmaktır. Soruşturan kuruluşlar, gözetime çok güvenirlir. Gözetim fiziksel olarak da teknik olarak da yapılabilir. Fiziksel gözetim bir kişi ya da ekiple bilfiil yapılır. Teknik gözetim video kameraları, dinleme cihazları, telefon monitörleri, hareketli ekranlar, monitörler, kayıt cihazları gibi cihazlarla yapılır. İnternet, sosyal yapı üzerine sayısız gizli ve anonim göz ekler. Kullanıcıların her adımı değişik nedenlerle teknik olarak gözetlenebilir.

Kitleli internet gözetimi, yani toplu gözetim, uluslararası hukuku tehdit etmektedir. İstihbarat ajanslarının yaptığı kitleli internet gözetimi, sanal ortamda özel hayatı yıpratmakta, aşındırmaktadır. Kitleli gözetim teknolojileri, terörizmle mücadele adına, yeterli bir insan hakları hukuki savunusu geliştiremez. Teknik olarak birçok şey yapılabilir ama bu durum onların hukuki ve kabul edilebilir olduğu anlamına gelmez.

Yeni gözetim, bireylerin, grupların ve içeriklerin güvenliğini kapsar. Yeni gözetim, yoğun veri toplamaları, analizleri ve ağları ile *gözetim toplumunun* oluşumunda merkezi bir öge durumundadır. Günümüzde internete dayalı küresel

ticari amaçlı gözetim de dikkat çekici ve endişe verici bir boyuta ulaşmış, yeni gözetimin tipik karakteristiklerinden biri olmuştur.

Literatürde, gözetim tartışmalarını ele alan her kaynakta *mahremiyet* konusu da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar; çünkü mahremiyet gözetimle birlikte kesintiye uğrar, gizliliğini ve anlamını yitirir; bu durumdan kişinin, özellikle internet kullanıcılarının kişisel hayatları değişik şekillerde etkilenir. Mahremiyet algısının gelişiminde burjuva toplumunun ve felsefesinin merkezinde yer alan 'birey' kavramının önemi çok büyüktür. Burjuva birey, liberal anlayışta, özgürlük yanlısı, kendi kişisel yaşamını kendisi kuran, yaşamına ait kararları kendisi alan aktif bir özne olarak kurgulanır. Ancak gözetim süreçleri ile birlikte bunların tümü kesintiye uğramakla karşı karşıyadır. Gözetleyenler topladıkları bilgiyi, uluslararası alanda rekabette öne geçmek için, insansız hava araçları yapmak için, uluslararası ticari anlaşmaları hileyle yönlendirmek için ya da kendine bağlı özel sektörün elini güçlendirip, çıkarlarını artırmak gibi değişik amaçlar için kullanmaktadırlar.

Çağdaş varoluşun hemen hemen bütün kurumsal alanlarında gözetim yoğunlaşmış, yaygınlaşmış ve internetin sağladığı teknik olanaklarla maliyet olarak da oldukça ucuzlamıştır. Cep telefonu kullanımı, kredi kartı kullanımı, borç kartı kullanımı, kimlik kartı kullanımı, telefonla bir yeri arama ya da aranma, Google, Gmail ya da sosyal medya kullanımı, bir iş yerinde çalışma, bir okula devam etme ya da araba kullanma. Tüm bu edimler, gözetlenmek anlamına gelmektedir. Yani izlenme, takip edilme, sınıflandırılma, kontrol edilme ve sistemli olarak kaydedilme anlamına. İnternetle mümkün olan dijital gözetimin en önemli özelliklerinden biri de bireyler arasında ayırım yapmaması, herkesi gözetim altına alarak *toplu gözetim* durumu yaratmasıdır. Ve bu durum sadece panoptikon kavramı ile anlaşılabilir. *Süperpanoptikon* ve *synoptikon*, panoptikona eşlik etmektedir.

Bu kitapta, söz konusu perspektifler ve ulaşılan kaynaklar eşliğinde ilk bölümde internet konusundaki tartışmalar ve olumlu ve eleştirel yaklaşımlar irdelenmiş, ikinci bölümde gösterinin ve dördüncü bölümde gözetimin tarih boyunca yabancı toplumlarda, arkaik toplumlarda ve modern toplumlarda geçirdiği değişim süreçleri ele alınmıştır. Ayrıca üçüncü bölümde gösterinin ve beşinci bölümde de gözetimin internetle birlikte hayatın her alanında süren işleyiş biçimleri ve bu işleyişin sonuçları tartışılmıştır.

Ütopya Yayınlarına kitabın yayınlanmasındaki katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Mukadder akır, İstanbul, 2015